

УДК: 369.5 (045)

НАКОПИЧУВАЛЬНА СИСТЕМА ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВА РОЗВИТКУ

Проскураков К.І., к.т.н.

Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

В статті досліджено чинники, що визначають умови розвитку та впровадження накопичувальної системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Сформульовано пропозиції по убезпеченню пенсійних внесків від знецінення та заходи по удосконаленню правового поля, інституційної складової, фінансових інструментів.

Ключові слова: недержавний пенсійний фонд, накопичувальна система, пенсійне страхування, пенсійні виплати, страхові внески, пенсійні активи, оцінка ефективності управління пенсійними активами.

Вступ. В системі соціальних стандартів та гарантій накопичився ряд проблем концептуального, нормативного та фінансового характеру, що потребують термінового вирішення, оскільки саме з них витікають незбалансованість пенсійної системи, низький рівень соціального захисту, недотримання принципів соціального захисту, тінізація доходів тощо. Розв'язання цих проблем потребує глибоких знань теорії і практики прийняття управлінських рішень у сфері соціальної політики держави, зокрема такої її складової, як пенсійна політика, вивчення і узагальнення європейського досвіду пенсійного забезпечення, розробки на його основі з урахуванням специфічних особливостей розвитку економіки України власних концептуальних засад подальшого реформування пенсійної системи та впровадження накопичувальної її складової в повному обсязі.

Постановка проблеми. Песимістичні демографічні прогнози, надмірне навантаження соціальних податків на бізнес, суб'єктивізм механізмів визначення розмірів соціальних видатків, недосконалість нормативно-правової бази з питань перерозподілу ВВП, що відбувається через соціальну сферу – все це визначило необхідність розробки «Концепції подальшого проведення пенсійної реформи», схваленої розпорядженням КМУ від 14.10.2009р. №1224, яку було покладено в основу Закону України від 08.07.2011 №3668-VI «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи».

Основна ідея подальшого реформування зводиться до двох положень: 1- збільшення співвідношення між кількістю зайнятого населення та кількістю пенсіонерів за рахунок поступового підвищення віку виходу громадян на пенсію та збільшення необхідного для призначення пенсії страхового стажу; 2 - лібералізація

пенсійного забезпечення через впровадження другого рівня пенсійної системи (загальнообов'язкова накопичувальна система) і подальшого розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення. Якщо перший напрямок тільки на певний короткостроковий період пригальмує розвиток кризової ситуації в пенсійній системі, то другий – в перспективі може взагалі ліквідувати можливість її настання. Реалізація другого напряму можлива через розвиток ринку недержавних пенсійних фондів (НПФ) в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання реформування системи пенсійного страхування входять до кола наукових інтересів багатьох учених. Зокрема, цій проблематиці присвятили свої праці В.Грушко, Б.Зайчук, С.Лондар, Е.Лібанова, О.Коваль, М.Мних, С.Науменкова, Д.Полозенко, Г.Терещенко, Н.Ткаченко, С.Юшко та ін.

Метою статті є з'ясування ролі накопичувальної системи пенсійного страхування у лібералізації сфери соціальних фінансів, визначення меж соціальної відповідальності громадян, бізнесу і держави щодо пенсійного забезпечення, аналіз і оцінка ефективності функціонування НПФ, як основної форми реалізації стратегії в сфері пенсійного забезпечення.

Результати досліджень та їх обговорення. Незважаючи на тривалий час існування НПФ в Україні, рівень розвитку цього сегмента фінансового ринку залишається надто низьким. Так станом на кінець 2011 року активи НПФ становили 1306,4 млн. грн., або менше 0,1% ВВП, а чисельність учасників НПФ за укладеними контрактами – 558,3 тис. осіб, що становить близько 2,6% кількості зайнятого населення працездатного віку [1]. Слід зазначити, що в розвинутих країнах світу НПФ набули широкого розвитку. Так на початок 2009 року глобальні активи НПФ сягнули 25,9 трлн. дол. США, з них 15,6 трлн. дол., або 60,3%, становили активи НПФ США, 2,3 трлн. дол. (9%) – Великобританії, 1,5 трлн. дол. (5,9%) – Канади, 0,9 трлн. дол. (3,8%) – Нідерландів, 0,8 трлн. дол. (3,4%) – Японії тощо [2]. Виходячи із цих даних, та положення про те, що в перспективі загальнообов'язкова накопичувальна система буде реалізовуватись через систему НПФ, можна стверджувати, що НПФ є інституційними інвесторами із великим інвестиційним потенціалом. Тому їх функціонування на ринку фінансових послуг України потребує комплексного дослідження, зокрема встановлення вимог до структури активів, напрямів їх використання та оцінки рівня диверсифікації, оцінки фінансового стану НПФ, у тому числі надійності функціонування й економічної ефективності, що є особливо **актуальним** з огляду оприлюднення інформації для потенційних інвесторів.

Інвестиційна декларація НПФ визначає головні напрями його діяльності, завдяки чому повинно досягатись збереження та примноження пенсійних накопичень. Відповідно до вимог законодавства [3] активи НПФ можуть інвестуватись в фінансові інструменти, представлені в таблиці 1.

Якість інвестиційного портфеля НПФ характеризується рівнем диверсифікації його активів, що визначається виходячи з частки кожного виду фінансових інструментів у загальній вартості активів НПФ та з урахуванням додаткових параметрів. Залежно від кількості набраних балів інвестиційний портфель пенсійного фонду характеризується як низько- (менше 20 балів), середньо- (від 20 до 28 балів) та високо- (понад 28 балів) диверсифікований.

Слід зазначити, що процеси автономізації фінансової сфери, її відрив від галузі реального виробництва та розвиток за власною логікою, в основі якої – прагнення за короткий проміжок часу отримати спекулятивний прибуток, спричинили появу нових

системних ризиків і виникнення кризових явищ на фінансовому ринку. Купівлю акцій та облігацій на вторинному ринку жодною мірою не можна вважати інвестуванням у реальний сектор економіки. Такі трансакції є нічим іншим, як вкладеннями у фінансову сферу, які сприяють її роздуванню як «мильної бульбашки». Поява таких системних ризиків на фоні процесу глобалізації фінансового середовища сприяли охопленню фінансовою кризою в 2008 році світових ринків капіталу. Оскільки НПФ були безпосередніми учасниками процесів фінансіалізації, то вони у період кризи зазнали значних інвестиційних збитків. Так реальна вартість пенсійних активів НПФ у країнах ОЕСР наприкінці 2008 року зменшилась в середньому на 24,1%, або на 3,5 трлн. дол. США [4].

Таблиця 1

Рівень диверсифікації активів недержавного пенсійного фонду

Вид фінансового інструменту	Частка в загальній балансовій вартості активів НПФ, %		Додаткові оцінки (+,-)			
	%	Оцінка	Додаткові параметри	Оцінка		
1	2	3	4	5		
Грошові кошти, розміщені на вкладних (депозитних) рахунках	10	+4	Середньозважена депозитна ставка вища/нижча від середньої ставки НБУ	+/- 1		
	20	+5	Наявність у банку кредитного рейтингу, який визначено рейтинговим агентством або котрий відповідає спекулятивному рівню за Національною рейтинговою шкалою	+1		
	30	+4	Наявність/відсутність застосованих санкцій НБУ	+/- 1		
	40	+3				
Цінні папери, дохід за якими гарантовано КМУ	10	+3				
	20	+4	4%	+2		
	30	+5	6%	+3		
	40	+4	8%	+4		
	50	+3	10%	+5		
Цінні папери, дохід за якими гарантовано Радою Міністрів АРК, місцевими радами	5	+3	Середньозважена дохідність до погашення:	+1		
			5%			
			10%	+2		
			15%	+3		
			20%	+4		
Облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України	10	+3	Середньозважена дохідність до погашення:	+3		
			10%			
			15%	+4		
			20%	+5		
Акції українських емітентів	40	+4	25% і більше	+4		
			10	+3	Наявність кредитного рейтингу, що визначений уповноваженим рейтинговим агентством, або котрий відповідає спекулятивному рівню за Національною рейтинговою шкалою	+2
			20	+4		
			30	+5	Цінні папери в обігу / обіг цінних паперів зупинено	+/- 1
40	+4	Зупинено обіг цінних паперів емітента з часткою до 3% від частки акцій українських емітентів в портфелі	-1			

			Зупинено обіг цінних паперів емітента з часткою понад 3% від частки акцій українських емітентів в портфелі	-3
Цінні папери, дохід за якими гарантовано урядами іноземних держав, та цінні папери іноземних емітентів	5	+2		
	10	+3		
	15	+4		
	20	+3		

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
Іпотечні цінні папери	10	+2	Середньозважена дохідність до погашення (для іпотечних облигацій): 5%	+1
	20	+3	10%	+2
	30	+4	15%	+3
	40	+3	20%	+4
			25%	+5
Об'єкти нерухомості	2	+3		
	5	+5		
	7	+4		
	10	+3		
Банківські метали	2	+3	Середньозважена зміна вартості банківських металів відповідно до курсу НБУ: +10%	+8
	5	+5	+8%	+6
	7	+4	+6%	+4
	10	+3	+4%	+2
			+2%	+1
			-2%	-1
			-4%	-2
			-6%	-4
			-8%	-6
		-10%	-8	
Інші активи, передбачені законодавством	5	+1		
Загалом (колонки 3 + 4)				

Україна стоїть на порозі впровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи, як другого рівня пенсійного страхування. В наукових колах не вщухають дискусії з приводу концептуальних засад інвестування пенсійних активів, тобто визначення оптимальної структури інструментів, в які потрібно здійснювати вкладення, аби запобігти знеціненню пенсійних накопичень та забезпечити їх нарощення. Проводяться круглі столи [5,6], на яких обговорюються запобіжники появи кризових явищ в пенсійному забезпеченні з урахуванням системних ризиків.

В табл. 2, що складена за даними джерел [7,8], показана динаміка основних показників діяльності українських НПФ, середньої заробітної плати в галузях

економіки України та середньої пенсії в солідарній системі пенсійного страхування.

Аналіз даних показує тенденцію постійного приросту активів недержавних пенсійних фондів. Загальний обсяг активів, сформованих пенсійними фондами, станом на 30.09.2011 року становив 1 306,4 млн. грн.

Таблиця 2

Основні показники діяльності українських НПФ

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	9м 2011
Кількість НПФ, усього	79	96	110	108	101	97
Загальна кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	41,5	55,9	62,3	62,4	69,7	72,2
Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами, тис. шт.	193,3	278,7	482,5	497,1	569,2	558,3
Загальні активи НПФ, млн. грн.	137,0	281,0	612,2	857,9	1 144,3	1 306,4
Пенсійні внески, млн. грн., у т. ч.	119,7	234,4	582,9	754,6	925,4	1 060,2
- фізичних осіб	5,3	14,0	26,0	31,8	40,7	47,6
- юридичних осіб	108,2	220,4	556,8	722,7	884,6	1 012,3
- фізичних осіб – підприємців	0,02	0,04	0,1	0,1	0,2	0,2
Пенсійні виплати, млн. грн.	4,0	9,1	27,3	90,1	158,2	200,5
Кількість осіб, які отримали / отримують пенсійні виплати, тис. осіб	3,9	5,5	10,9	28,1	47,8	60,8
Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	23,4	68,1	86,8	236,7	433,0	519,7
Сума витрат, які відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн.	6,1	16,6	31,6	47,1	64,6	79,5
Ставка приросту активів пенсійного фонду за рахунок інвестиційного доходу, %	11,1	18,1	4,8	13,9	22,7	22,6
Середня заробітна плата в галузях економіки України, грн.	928,8	1197,9	1574	1650,4	1982,6	2336,1
Середня пенсія за віком в Україні (солідарний рівень) грн.	417,7	497,0	798,9	942,7	1152,0	1246,0

Всього за дев'ять місяців 2011 року активи недержавних пенсійних фондів зросли на 14,2% (або на 162,1 млн. грн.) у порівнянні з кінцем 2010 року (рис.1).

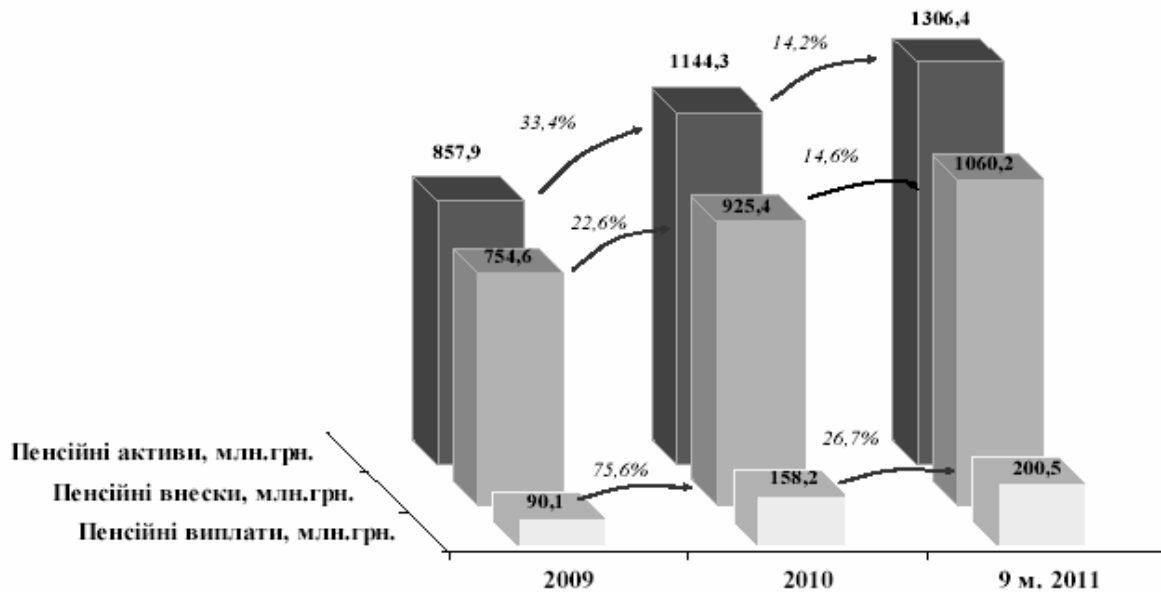

Рис. 1. Динаміка основних показників системи НПЗ за 2009 – 2010 рр. та 9 місяців 2011 р.

Слід зазначити, що темп приросту суми активів за рахунок частки інвестиційного доходу в п'ятирічному періоді майже співпадає із темпом росту середньої заробітної плати в галузях економіки України, складає близько 15% річних, що могло б свідчити про забезпечення збереження пенсійних накопичень (реальної їх купівельної спроможності) учасників НПФ. Реалістичність такого висновку була б справедлива тільки за умови оцінки реальної вартості активів, що, на жаль, як свідчать заяви відповідальних працівників ряду організацій не відповідає дійсності.

Метою інвестування пенсійних активів є, насамперед, збереження пенсійних заощаджень громадян. Тому стратегія інвестування недержавних пенсійних фондів є більш консервативною, ніж у інших фінансових установ. Загальна сума доходу, отриманого від інвестування пенсійних активів, станом на 30.09.11 становила 519,7 млн. грн. (або 49,0% від суми залучених внесків), збільшившись протягом 9 місяців 2011 року на 86,7 млн. грн. (або на 20,0%).

Поки що суттєвим фактором, що продовжує стримувати зростання інвестиційного доходу НПФ, є незначний обсяг залучених пенсійних внесків для забезпечення можливості здійснення диверсифікації пенсійних активів у дохідні фінансові інструменти.

Станом на 30.09.11 переважними напрямками інвестування пенсійних активів є депозити в банках (31,6% інвестованих активів), облігації підприємств – резидентів України (21,6%), акції українських емітентів (18,5%) та цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України (13,6%) (рис. 2).

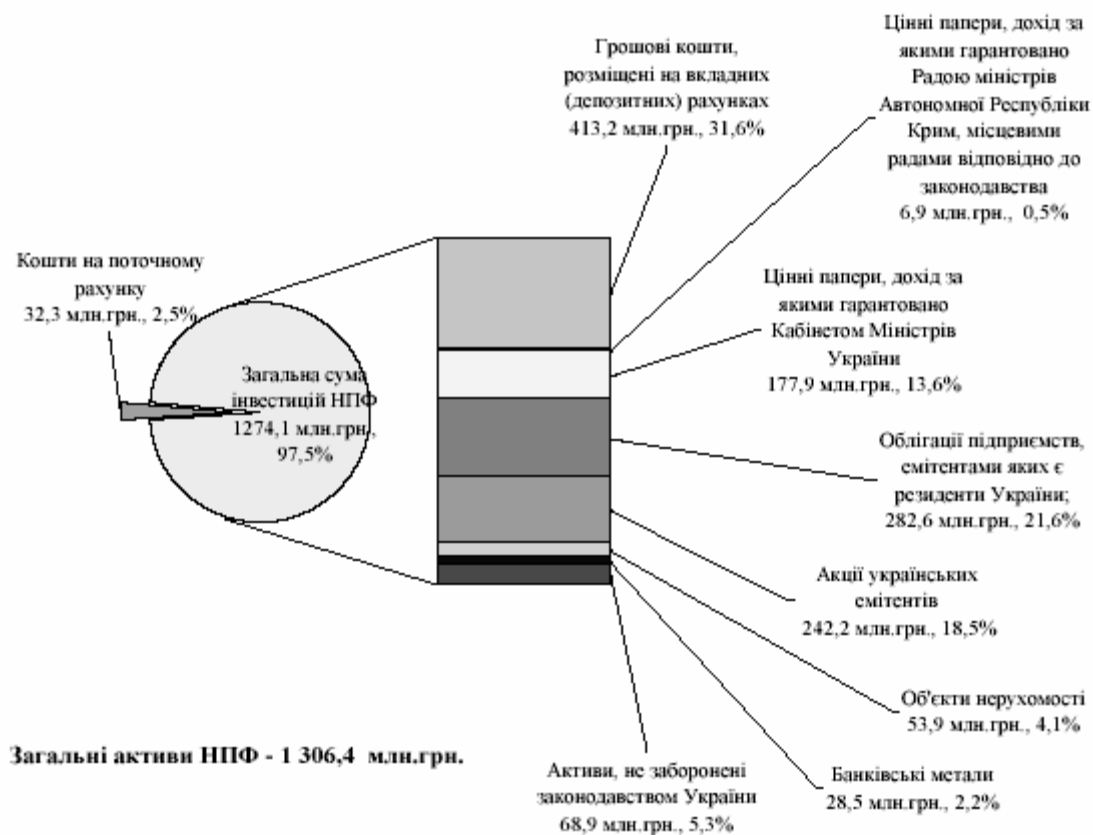

Рис. 2. Структура інвестованих пенсійних активів станом на 30.09.11 р.

Якщо, скориставшись табл. 1, підрахувати рівень диверсифікації консолідованого портфеля активів НПФ України, то можна стверджувати, що він ледь-ледь дотягує до середньо диверсифікованого, тобто 20 балів.

У загальній структурі інвестиційного портфеля НПФ активи розподіляються таким чином:

- 413,2 млн. грн., або 31,6% загальної вартості активів НПФ, розміщено на банківських депозитах (станом на кінець 2010 року – 396,8 млн. грн., або 34,7%, відповідно);

- частка цінних паперів, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України, у консолідованому портфелі НПФ в абсолютному виразі зросла з 170,4 млн. грн. станом на кінець 2010 року до 177,9 млн. грн. станом на кінець третього кварталу 2011 року, проте у відносному дещо знизилась – з 14,9% до 13,6%, відповідно;

- частка корпоративних облігацій у консолідованому портфелі збільшилась у порівнянні з кінцем 2010 року: в абсолютному виразі з 175,7 млн. грн. до 282,6 млн. грн., а у відносному з 15,4% до 21,6%, відповідно;

- у порівнянні з кінцем 2010 року в консолідованому портфелі НПФ частка акцій українських емітентів збільшилась з 18,1% до 18,5% (або з 206,9 млн. грн. до 242,2 млн. грн., відповідно);

- дещо збільшились у загальній вартості активів НПФ частки активів, інвестованих у цінні папери, дохід за якими гарантовано Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими радами відповідно до законодавства, (з 0,4% станом на кінець 2010 року до 0,5% станом на кінець третього кварталу 2011

року) та в інші активи, не заборонені законодавством України (з 5,0% станом на кінець 2010 року до 5,3% станом на кінець третього кварталу 2011 року);

- дещо зменшились у загальній вартості активів НПФ частки активів, інвестованих у банківські метали (з 2,8% станом на кінець 2010 року до 2,2% станом на кінець третього кварталу 2011 року) та в об'єкти нерухомості (з 5,6% станом на кінець 2010 року до 4,1% станом на кінець третього кварталу 2011 року);

- обсяг коштів на поточному рахунку станом на кінець третього кварталу 2011 року становив 32,3 млн. грн., або 2,5 % у консолідованому портфелі НПФ (станом на кінець 2010 року – 35,7 млн. грн., або 3,1 %).

Проблемним на сьогоднішній день у визначенні ефективності діяльності НПФ в Україні є оцінка реальної вартості пенсійних активів. За заявами ряду керівників відповідних організацій («Української біржі», «Українського кредитно-рейтингового агентства «UCRA», департаменту спільного інвестування та регулювання діяльності інституційних інвесторів Національної Комісії з цінних паперів та Фондового ринку (НКЦПФР)) в Україні спостерігається «аномально високий рівень дефолтів». Так, наприклад за останні 8 років з 541 відстеження емісій облігацій 117 випусків зазнали дефолтів. Близько 300 не були до кінця відстежені. Тому насправді дефолтів набагато більше. Не виключено, що в результаті перерахунку дійсної вартості активів згідно прийнятого НКЦПФР рішення «Про внесення змін до Положення про порядок визначення чистої вартості активів» реальні пенсійні накопичення учасників НПФ будуть значно меншими, в порівнянні із обліковуваними станом на початок 2012 року. Як наслідок, слід очікувати подальшого зменшення кількості НПФ, певного рівня монополізації ринку високо рейтинговими фінансовими компаніями і концентрації в них значної частки інвестиційного капіталу.

Враховуючи надто високе соціально-економічне значення впровадження накопичувального рівня пенсійної системи, потрібно досить зважено підійти до розробки засад інвестування пенсійних активів, які повинні лягти в основу відповідних директивних документів НКЦПФР, як органу, що здійснює державний нагляд за діяльністю відповідних суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення (банків, адміністраторів НПФ, компаній з управління активами, «лайфових» страхових компаній).

Висновки та перспективи подальших досліджень. В сучасних умовах суспільна значимість функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування зростає, оскільки вона сприяє реалізації соціальних інтересів держави, бізнесу і громадян у таких напрямках, як пом'якшення наслідків демографічної кризи для державних перерозподільчих пенсійних фондів; розширення кола осіб, які самостійно забезпечують себе додатковим доходом після виходу на пенсію; зацікавлення бізнесу у фінансуванні корпоративних пенсійних програм; регулювання зайнятості населення в межах галузей економіки; розвиток ринків капіталу; залучення довгострокових інвестицій до фінансування національних програм і проектів; інтеграція фінансових ринків до глобалізованого фінансового середовища.

Україна як європейська держава, котра прагне до інтеграції з ЄС, визначила розвиток НПФ одним із пріоритетних напрямів пенсійної реформи. Враховуючи

посткризові умови діяльності НПФ, реалізація цього завдання можлива за умови вдосконалення механізмів забезпечення фінансової безпеки НПФ, що має сформувати суспільну довіру до цих фінансових інститутів, яка стане основою державно-приватного соціального партнерства в сфері пенсійного забезпечення. Реалізація пенсійної реформи в даному напрямі стане одним із досягнень на шляху інтеграції нашої країни до лібералізованого європейського соціального простору.

Особливістю накопичувальної складової пенсійної системи є прогнозоване формування потужного довгострокового грошового ресурсу, який надасть поштовх розвитку вітчизняної економіки, при умові спрямування даного ресурсу не на фінансовий ринок, а у реальний сектор економіки. Тому перелік дозволених активів, слід обмежити вітчизняними фінансовими інструментами, а саме: банківськими вкладеннями, державними цінними паперами, а також акціями та облігаціями вітчизняних емітентів. Але й на операції з цими фінансовими інструментами слід накласти додаткові обмеження. Так, банківські вкладення необхідно розміщувати тільки в державних установах, з обов'язковим закріпленням на законодавчому рівні механізмом гарантування їх повернення. Дохідність таких вкладень не повинна бути нижчою за інфляцію.

Державні цінні папери повинні корелювати з рівнем інфляції. Компаніям з управління активами слід надати право первинного доступу до аукціонів НБУ. Коло учасників обігу таких облігацій необхідно обмежити державними фінансовими установами і учасниками пенсійної системи другого і третього рівнів. Держава повинна забезпечити потрібний рівень ліквідності таких паперів.

Інвестиції пенсійних активів у акції та облігації вітчизняних емітентів необхідно здійснювати виключно при їх первинному розміщенні, з тим, щоб залучені кошти спрямовувалися не у фінансовий сектор, а на розширення та модернізацію реального виробництва.

При розробці нормативної бази, яка регламентуватиме інвестиційну діяльність накопичувальної системи слід закласти механізми, які б забезпечували диференціацію ризиковості пенсійних активів для різних вікових груп учасників накопичувальної системи. Як один із варіантів можна розглядати існування трьох пенсійних фондів, кожний із яких являє певну інвестиційну стратегію (зростаючу, збалансовану, консервативну). Спрямування коштів до відповідного НПФ має відбуватися на основі вікового критерію для робітника, причому в міру його старіння кошти переходять до фонду з менш ризиковою стратегією.

Література

1. <http://www.dfp.gov.ua/732.html>
2. Pension markets 2010. – London: IFSL, 2010.-p.2.-<http://www.thecityuk.com/media/2432/Pension-markets-2010.pdf>.
3. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 №1057-IV, зі змінами // ВВР.-2003.-№49-51.-С.376
4. Pension Markets in Fokus.-OECD.-July 2009.-Issue 6/-p.2.-<http://www.oesd.org /data.oesd /30/40/43943964.pdf>.
5. Круглий стіл з обговорення питань щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного

страхування (другого рівня) 16.09.2010 /Комітет Верховної Ради України з питань фінансів та банківської діяльності: [Електр. Ресурс]. – <http://www.capitalmarkets.kiev.ua/structure/pension-reform/events-ua.php#2>.

6. Криза розподільчої системи в Україні та напрями диверсифікації пенсійного портфеля: Аналітична доповідь до засідання круглого столу 15.09.2010 / Національний інститут стратегічних досліджень: [Електр. Ресурс]. – <http://www.niss.gov.ua/Table/15092010/index.htm>.

7. <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. <http://www.pfu.gov.ua>.

Summary

Accumulative non-governmental pension providing system in Ukraine: problems and perspective of development / Proskyriakov K.

Factors that define the conditions of development and implementation of the accumulative non-governmental pension providing system in Ukraine are investigated in the article. Suggestions on protection of the pension dues from the devaluation and measures directed on improvement of the legal field, institutional component and financial instruments are represented.

Keywords: non-government pension fund, accumulation system, pension insurance, pension payments, insurance contributions, pension assets, assessment of the pension assets' management efficiency.

УДК 634.5:338.439.02

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ ГОРІХОПЛІДНОГО ВИРОБНИЦТВА

Сатіна Г.М., к.е.н., с.н.с.
Інститут садівництва НААН

Висвітлено соціально-економічні передумови та перспективи розвитку в Україні товарного горіхівництва. Обґрунтовано мету, основні положення та заходи цільової програми розвитку галузі, визначено перспективні параметри вирощування горіхів, очікуваний продовольчий, соціальний та економічний ефект.

Ключові слова: горіхи, розвиток галузі, перспективи, ефективність.

Вступ. Формування в Україні великомасштабного товарного вирощування горіхів має тісний зв'язок із вирішенням проблеми розбалансованості структури харчування. Більшість населення в країні споживає дешеві продукти з низькою біологічною цінністю, що зумовлює так званий “прихований голод” через дефіцит в раціоні мікронутрієнтів: вітамінів (особливо антиоксидантного ряду /А, Е, С/), макро- і мікроелементів (йоду, заліза, кальцію, фтору, селену) [1].

На думку фахівців дефіцит мікронутрієнтів є провідним за ступенем